

„ELHALLGATOM, HOGY RÁJÖHESS MAGADTÓL”

AZ ISTENI SZÍNJÁTÉK FORRÁSAI ÉS HATÁSA

Szerkesztők:
Draskóczy Eszter
Ertl Péter
Pál József

Szegedi Tudományegyetem
Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék

Szeged, 2016

A rendelkezésünkre bocsátott képekért fogadják köszönetünket:

Szépművészeti Múzeum, Budapest
Iparművészeti Múzeum, Budapest
Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest.

© A szerzők és a szerkesztők

A borítót Gulácsy Lajos *Dante* című festménye alapján
Boldog Vince készítette

ISBN 978-963-306-510-5

Nyomás:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
Algyő

TARTALOM

Előszó.....	5
<i>Az Isteni Színháték forrásai</i>	7
 KELEMEN JÁNOS A BŰNÖK OSZTÁLYOZÁSÁNAK ANTIK ÉS KÖZÉPKORI FORRÁSAI AZ ISTENI SZÍNHÁTÉKBAN	9
 PÁL JÓZSEF LUCIFER MAGÁNYOSSÁGA. A GONOSZ SZÍNREVITELÉNEK KERESZTÉNY FORRÁSAIRÓL	25
 KAPOSI MÁRTON A SZERELEM ÚJ ARCULATÁNAK ÉS SOKOLDALÚ KÉPÉNEK MEGALAPOZÁSA DANTE KÖLTÉSZE- TÉBEN ...	49
 PÁL JÓZSEF DANTE ÉS A PÁPÁK	91
 VIGH ÉVA A DANTEI „DUPLA LÉNY”. A GRIFFMADÁR OLVASATA A KÖZÉP- ÉS ÚJKOR OLASZ IRODALMÁBAN	97
 LAURA PASQUINI FONTI ICONOGRAFICHE DELLA <i>COMMEDIA</i>	125
 PROKOPP MÁRIA A <i>DIVINA COMMEDIA</i> KÉPI FORRÁSAI ÉS HATÁSA A MAGYAR KIRÁLYSÁG KÉPZŐMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSAIRA A XIV–XV. SZÁZADBAN	163

<i>Az Isteni Színháték hatása</i>	189
FRIED ISTVÁN ESSZÉ J. W. GOETHE DANTE-ÉRTELMEZÉSEIRŐL	191
MÁTYUS NORBERT BABITS ÉS AZ ISTENI SZÍNHÁTEK-FORDÍTÁS FORRÁSAI ..	207
KIRÁLY ERZSÉBET „PAOLO ÉS FRANCESCA” DANTE HATÁSA A MAGYAR SZÁZADFORDULÓ MŰVÉSZETI GONDOLKODÁSÁRA	229
GOSZTONYI FERENC FÜLEP LAJOS DANTEJA	259
KACZMARCZYK ADRIENNE „VEXILLA REGIS PRODEUNT” KÖLTÉSNET ÉS ZENE BENSŐBB KAPCSOLATA A DANTE-SZIMFÓNIA INFERNO-TÉTELÉBEN	279
KÉPMELLÉKLETEK.....	332
TÁBLÁZATOK.....	327

DANTE ÉS A PÁPÁK

Az irodalom történetében Dante volt az első, aki az *Isteni Színjátékkal* olyan valóságként élénk állított túlvilágot teremtett, amely a múltra való állandó hivatkozás mellett saját korát is részletekbe menően bemutatta. Varázslatos személyiségének és különleges okosságának köszönhetően harmincöt évesen az akkori európai pénzvilág egyik legjelentősebb központjának, Firenzének tekintélyben és hatalomban – mint életrajzírójától, Boccacciótól tudjuk – első embere lett. Felemelkedésében szerepet játszott tagsága a mérsékelt papapárti fehér guelf pártban. Velük szemben Firenzében a fundamentalista papapárti feketék álltak, Itália más részén és Európában általában a császárpárti ghibellinek. Csúcsra kerülése után elkerülhetetlen volt összeütközése VIII. Bonifáccal. Kemény pápaellenes politikája és jóhiszeműsége miatt az egyházfő Rómában foglyul ejtette a hozzá követként érkező firenzeit, akinek ezzel politikai karrierje véget is ért. A feketék a városban átvették a hatalmat, ellenfelüket távollétében többször is élve megégetésre ítélték (1494-ig érvényben volt!), amit fiúgyermekre is kiterjesztettek.

Az erős éntudattal rendelkező, megalázott és földönfutóvá tett *exul immeritus* ekkor kezdte el nagy művét, amelyben nemcsak belső monarchiáját akarta tökéletesre alkotni, hanem szerette volna felmutatni a gondviselés működését is. A számára egy látomásban feltárulkozó igazi valóság megjelenítésével történelmi-szociális célja a keresztény emberiség Istenhez való visszavezetése volt. Ezen az úton a legfőbb akadályt az egyházi főemberekben látta. A botránykő Bonifác egyik gesztusa volt: 1300-ban mind a vallási, mind a világi hatalmat jelképező kardot kezében tartva vonult végig Rómán, ezzel demonstrálta a keresztény Európa fölötti totális uralmát. Az égi és a földi hatalom egy kézbe való összevonása Dante szerint nemcsak a testből és lélekből álló ember antropológiájával összeegyeztethetetlen, hanem, ami még fontosabb, Isten akaratával sem eshet egybe. A pápa világi hatalmi ambíciója minden baj forrása: ezért nőttek ki bűnöket jelképező torz fejek az egyház eldeformálódott szekerén, ezért bitorolhatja Krisztus menyasszonya helyét a nagy babiloni parázna, aki a föld urával (ez akkor a francia király lehetett) fajtalankodik.

Dante idején (1265–1321) összesen tizennégy pápa ült Szent Péter trónján. Közülük négyet műveiben egyáltalán nem hozott elő, egyet téves ismeret alapján, egyet nehezen értelmezhető módon. Kettő a *Paradicsomban* kerül említésre: a rövid ideig uralkodó XXI. János azonban nem ebbéli tevékenységében tündökölt, hanem korábban írt, elismerésre érdemes nyelvfilozófiai munkája alapján. A következő János az avignoni fogság idején működött (1316–1334), kétszeri említésére a *Paradicsomban* nem nagyon lehetett büszke, mindkétszer arról volt szó, hogy elpusztította az apostolok szőlőjét.

A leghitelesebb személy, az alapító apostolfejedelem fogalmazta meg a legerőteljesebb pápaellenes invektívát. Dante Péterrel a *Paradicsom* XXVII. énekében találkozott: „*Aki a földön helyem bitorolja, / [...] / tette, hogy síromon kloáka támadt, / vér és bűz kloákája, hol a Sátán, / [...] tet-szeleg magának*”.¹ A „Köszikla” azért is panaszkodott, mert az apostolok hiába ontották vérüket, utódaik a legmagasabb egyházi méltóságokban csak a pénzszerzés és a világi hatalom kitűnő lehetőségét látják.

Dante felfogása és az alvilág beosztása szerint Simon mágus hitvány követői a pokolban szenvedik szégyenletes egyházfői tevékenységük következményeit (VIII. kör, 3. bugyor, *If.*, XIX). Közéjük tartozik V. Kelemen, III. Miklós és VIII. Bonifác, fejjel lefelé földbe vannak szúrva, talpukat tűz égeti. Az utóbbi „érdekében” Dante szokatlan lépésre szánta el magát. Tudni kell, hogy a *Commedia* elejétől végéig nagyon világos időkoordináták közé van szorítva, mint egy fényképfelvétel rögzíti a valóság egy pillanatát. Minden égi és földi esemény 1300 tavaszának nyolc napjára vonatkozik, ami, természetesen, jóval megelőzi a leírás időpontját (Dante haláláig dolgozott művén). Ha a közbülső időben történt eseményt akart közölni, a költőnek valamilyen fortélyhoz kellett folyamodnia: nem halaszthatta meg például Bonifácot három évvel a tényleges halála előtt. A még regnáló pápa örök bűnhődése helyét Dante a lelki értékeket pénzért árusítók között jelölte ki. A többi szimoniákus főpap és az ördögök már tudták az isteni ítéletet s várták a „kolléga” érkezését. VIII. Bonifác bűne az is, hogy „megfúrta” elődjét, az agg V. Celesztint, aki kénytelen volt lemondani, most pedig a közönyösök között szenved a pokol kapujánál. Talán még ennél is súlyosabb Guido

¹ Babits Mihály fordítása; *Pd.*, XXVII, 22–27: „*Quelli ch'usurpa in terra il luogo mio, / [...] / fatt'ha del cimitero mio cloaca / del sangue e de la puzza; onde 'l perverso / [...] là giù si placa*”.

da Montefeltro esete, akit az említett pápa saját érdekében bűn elkövetésére biztatott, és már előzetesen, bűnbánat nélkül feloldozta a még el sem követett bűn alól (*If.*, XXVII, 100–102). A kortárs pápákkal kapcsolatban a legnagyobb dicséret Dante részéről az volt, ha hallgatott róluk.

Ezek után a mai ember számára meglepőnek tűnhet, hogy vallási és spirituális területen még a legkorruptabb pápától sem vitatta el az oldás és kötés Krisztustól kapott jogát és főpapi legitimációját. Mi sem állt távolabb Dantétól, mint az egyház lelki ügyekben való támadása. A kulcsmondat Babits fordításában:

*Ott az Egyház pásztora, csöpp személyed
vezetni! Ott az ó és új Szövetség!
Elég neked, hogy üdvödet elérjed.²*

Az 1921 áprilisában, Dante halálának 600. évfordulóján közreadott, *A legdicsőbbek között (In praeclara summorum)* kezdetű enciklikájában a dantistának is kitűnő XV. Benedek pápa arról írt, hogy költőnket a „*hit fénye vezette*”, „*az Isten által kinyilatkozott valóságok sokszínűségét*” tárta fel. Az egyház a sajátjának tekinti Alighierit, aki, folytatja az szöveg, számos belső szállal kötődött a Szentszékhez, „*egész élete során példaszerűen vallotta katolikus hitét*”. XV. Benedek nem kerülte meg a pápaelődei iránt Dante részéről megfogalmazott kemény kritikát sem, s azt is világossá tette, kinek adott utólag igazat.

Költőnk nem keverte össze Krisztust és egyházát más vallásokkal és alapítóival. A nyolcadik körben, még lejjebb szenvednek azok, akik az egyházon belül szakadást idéztek elő. Dante Mohamedet hitehagyott kereszténynek tekintette, akiről a középkori felfogást követve azt gondolta, keresztényeket térített át az új vallásra. Veje, Ali a szunnita–síita szkizmáért felelős. Az irgalmasságra hivatkozva Dante nem engedte ki a pokol mélyéről sem őket, sem Lucifert, nem hitt továbbá az Órigenész (III. század első fele) óta a keresztény teológusoknál elő-előjövő végső és egyetemes kiengesztelődés tételében sem. Krisztus szerint nem váltotta meg és sohasem fogja megváltani a sátánt. Nem állítható vissza az eredeti állapot és egység. Szerinte nincs multi-kultusz. Isten a szakadást

² *Pd.*, V, 76–78: „*Avete il novo e 'l vecchio Testamento, / e 'l pastor de la Chiesa che vi guida; / questo vi basti a vostro salvamento.*”

okozókat kegyetlenül megbüntette: Mohamedet törött dongájú hordóhoz hasonlította, amiben nincs bor (Krisztus vére). Az elkövetett bűn ellenpontja a megfelelő bűnhődés: az iszlám hit alapítója ketté van vágva az állától végig lefelé, s láthatóak felhasított belei (a magyar fordítók nem tudják elkerülni, hogy itt, az eredetihez hasonlóan, trágár kifejezéseket használjanak). Gödörben jár körbe-körbe egy ördög előtt, aki az egy forduló alatt begyógyult testrészt karddal újra és újra felvágja. A *Pokol* XXVIII. éneke rávilágít Dante poétikájának lényegére is, a költő célja nem feltétlenül a szép kifejezések keresése és alkalmazása. Inkább azokat kell megtalálni, amelyek akár a maguk közönségességében is, de a lehető legpontosabban kifejezik az általa meglátott és az utókornak közvetíteni akart valóságot.

Finom utalásai alapján eléggé világosan kitetszik, hogy XV. Benedek az egyház odaadóbb, hűségesebb fiának tekintette a költőt, mint az említett főpapokat. Őt ugyanaz a Szentlélek inspirálta, mint amelyik az Írásokat, a *Színjáték* valóban az ég együttműködésével jött létre, tehát „*korunk embere számára hiteles vezetőként szolgál*”.

Dante e i papi

Durante la vita di Dante, quattordici papi sedevano sul trono di san Pietro. Con una sola eccezione (Giovanni XXI), lui aveva un parere molto negativo quasi su ciascuno di essi. Pietro Hispano era l'unico lodato, ma non per la sua attività di papa, ma per la sua opera filosofica, *Summulae logicales*. La maggior parte degli altri soffrono nell'Inferno o nel Purgatorio (oppure non vengono neanche nominati). Nel seicentesimo anniversario della morte di Dante, in un'enciclica, il papa Benedetto XV ha elogiato il capolavoro del poeta ispirato da Dio ed implicitamente ha cancellato i gravi errori dei suoi predecessori contro Dante.

Dante and Popes

In Dante's life, fourteen Popes sat on St. Peter's throne. With the only exception of John XXIst, he despised them all. He appreciated Petrus Hispanus only for his philosophy of language, not for his papacy.

The majority of the Popes suffer in Hell or in Purgatory. In the 600th anniversary of Dante's death, Pope Benedict XVth in his encyclical, praised the work of the poet as inspired by the Holy Spirit, and implicitly withdrew his predecessors' erroneous judgements against Dante.